Тема 8

Економічні відносини в аграрному секторі економіки

План

8.1. Аграрні відносини. Їх сутність та особливості.

8.2. Земельна рента. Її класифікація. Механізм створення.

8.3. Агропромисловий комплекс та його структура.

8.4. Аграрна реформа та механізм її запровадження в Україні.

8.5. Скасування мораторію на продаж українських земель: ризики, можливості, перспективи.

8.1. Аграрні відносини. Їх сутність та особливості.

Сільське господарство є сферою економіки, що безпосередньо пов'язана із виробництвом продуктів харчування та забезпечує сировинну базу для легкої промисловості. Саме тому, сільське господарство в Україні та інших країнах світу, разом із промисловістю, будівництвом, лісовим господарством є однією із базових галузей народного господарства. Специфікою аграрного сектору економіки є вплив на виробництво природного фактора – землі, яка виступає одночасно і предметом праці, і її засобом.

Галузь – це сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги, використовують однотипні технологічні процеси.

Ринкові відносини в сільському господарстві називають аграрними відносинами. Аграрні відносини – це особливий вид економічних відносин, які формуються в суспільстві з приводу володіння, використання та розпорядження землею (головним фактором виробництва в сільському господарстві), а також виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції.

Аграрні відносини ґрунтуються на загальноекономічних принципах, проте мають деякі характерні особливості:

- залежність від природно-кліматичних умов;
- тісна взаємодія економічних законів із законами природи, тому що основний засіб виробництва і предмет праці – земля;
- великий проміжок часу між витратами праці та отриманням готової продукції;
- на відміну від інших факторів виробництва земля не зношується, а за правильного використання її родючість можна підвищити;

- необхідність у створенні страхових фондів через залежність від погодних умов (посуха, град, повені);

Найважливішою частиною аграрних відносин є відносини власності на землю.

Власників землі, яку використовують у сільськогосподарському виробництві поділяють на дві групи:

1) ті, що самі здійснюють господарську діяльність, використовуючи власну або найману працю;

2) ті, що здають землю в платне користування.

8.2. Земельна рента. Її класифікація. Механізм створення.

Оренда землі передбачає виникнення рентних відносин. Економічна рента – це плата за користування природними ресурсами, кількість яких є обмеженою. Так плата за користування чужою землею має назву земельна рента. За своєю сутністю вона є економічною формою реалізації власності на землю.

Земельна рента – це дохід, що його отримує власник землі від орендаря земельної ділянки. Формою вилучення ренти є орендна плата, рентні платежі, плата за землю та зональні ціни.

Орендна плата – це платіж, який орендар землі вносить її власнику за користування земельною ділянкою. Повна орендна плата включає рентний платіж з доходу орендаря. Орендна плата, окрім ренти, об’єднує амортизаційні відрахування за будівлі та споруди і проценти на вкладений у землю капітал. Розмір виплачуваної суми залежить від родючості землі, місця розташування ділянки та інших факторів.

Земля – обмежена в розмірі. Тому її пропозиція є нееластичною, адже немає можливості довільно збільшити площу землі.

Різні земельні ділянки відрізняються за своєю якістю, що виражається в їх різній родючості. Родючість буває природна та штучна (економічна). Природна родючість зумовлена сукупністю фізичних, хімічних та біологічних властивостей землі. Економічна родючість зумовлена впливом людини на землю, зокрема, внесенням добрив, використанням інноваційних технологій та техніки. урожайніших сортів рослин.

Існує декілька різновидів земельної ренти:

1) диференційна;

2) абсолютна;

3) монопольна;

4) рента в несільськогосподарських галузях.

Диференційна – основний вид ренти в сільськогосподарському виробництві. Враховуючи, що земля обмежена в просторі, а попит на агропродукцію постійно зростає, постає необхідність обробляти всі землі – від родючих до бідних. Це дозволяє покривати витрати та отримувати дохід з не лише на кращих, але й на гірших землях.

Ціна за агропродукцію вирощену на гірших ділянках стає ринковою. Собівартість (витрати на виготовлення) продукції, вирощеної на родючому грунті є нижчою, ніж на гіршій ділянці, проте продають її за цінами продукції вирощеної на гірших. В результаті на родючих ділянках виникає додатковий чистий дохід – диференційна рента. Існує дві форми диференційної ренти.

В економічній літературі виділяють такі різновиди земельної ренти (табл. 1):

Таблиця 1

Класифікація земельної ренти

Назва	Характеристика
Диференційна рента	Диференційна рента I – це рента (додатковий дохід) обумовлена родючістю та віддаленістю від ринку землі.
	Диференційна рента II – це рента обумовлена підвищенням родючості землі за рахунок капіталовкладень в одну і ту саму ділянку на основі інновацій.
Абсолютна рента	Рента, що сплачується за можливість використання землі, незалежно від рівня її якості.
Монопольна рента	Рента, яка виникає в результаті продажу товарів за ціною, що перевищує витрати на їх виробництво. Її сплачують споживачі рідкісних за якістю товарів, що виробляються на землях з винятковими природними умовами (провінція Шампань у Франції, Коктебель – у Криму). Лише на даних землях, лише в даних природно-кліматичних умовах можливе виробництво сільськогосподарських продуктів з особливими якісними характеристиками (винограду, чаю, тютюну). Їх виробництво не може бути збільшеним, а попит не задовольняється, тому виникає можливість реалізовувати її за високими монопольними цінами.
Рента в несільськогосподарських галузях економіки	Земля є фактором виробництва і в інших галузях економіки. Тому рентна виникає в добувній промисловості та будівництві.

Земля не є продуктом праці, а виходить, не має вартості, але має ціну. Таким чином, ціна землі є категорією ірраціональною. Вона залежить від доходу (ренти), який принесе земля її власнику в майбутньому. Ціна землі дорівнює тій сумі грошей, що, будучи вкладена в банк, принесе щорічно у вигляді банківського відсотка такий же доход, який раніше забезпечувала земельна рента (відсотки виплачуються банком – вкладнику за можливість користуватися грошима клієнта). Ціна землі визначається за формулою (1.1):

$$Ц_з = \frac{Р}{і} \times 100\%,$$

де $Ц_з$ – ціна землі;

Р – земельна рента;

і – відсоткова ставка.

Ціна землі залежить від співвідношення попиту і пропозиції на неї. Пропозиція землі – абсолютно нееластична, тому на рівень ціни впливає передусім попит на неї, що має тенденцію до зростання, що пов'язане із потребою у сільськогосподарській продукції та площею для будівництва житла. в Україні середня ціна одного гектара землі сільськогосподарського призначення станом на 9 жовтня 2021 року становить близько 33 тисяч гривень.

8.3. Агропромисловий комплекс та його структура.

Характерна ознака сучасних економік розвинених країн світу – це функціонування агропромислового комплексу (АПК) або агробізнесу. Функції АПК полягають у задоволенні потреб споживача за мінімізації витрат на виробництво та переробку продукції.

Агропромисловий комплекс – це сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції. АПК включає в себе такі галузі:

1) сільське господарство (рослинництво, тваринництво та рибальство);

2) галузі, які здійснюють виробництво засобів виробництва для сільського господарства (тракторне, сільськогосподарське та харчове машинобудування, виробництво мінеральних добрив та засобів захисту рослин і тварин);

3) галузі, що займаються переробкою, зберіганням та доведенням готової сільськогосподарської продукції до споживача.

Окремо виділяють виробничу та соціальну інфраструктуру АПК. Вона об'єднує підприємства та організації, які здійснюють будівельні та меліоративні роботи (регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів), матеріально-технічне постачання, кредитно-фінансові, рекламні та страхові установи, навчальні та медичні заклади, житлово-комунальні підприємства, заклади культури, що обслуговують сільське населення.

8.4. Аграрна реформа та механізм її запровадження в Україні.

Незважаючи на перспективи розвитку національного АПК, сьогодні в нашій країні є низка бар'єрів повноцінного розкриття експортного потенціалу галузі. Основними причинами аграрної кризи в нашій державі експерти вважають значний податковий тиск і відсутність паритету (рівноваги) цін на готову продукції і товари для її виробництва. Основним засобом подолання кризи в аграрній сфері є проведення в межах державної аграрної політики земельної реформи в АПК.

Агра́рна рефо́рма – це комплекс правових, економічних, технічних та організаційних заходів, здійснення яких забезпечує перехід до нового земельного ладу, що відповідає характерові соціально орієнтованої ринкової економіки, складова частина економічної реформи в Україні. Вона передбачає реформу у сфері власності, – ціноутворенні, оподаткуванні, оплати праці, створенні ефективного АПК тощо.

Політичною передумовою аграрної реформи стало відновлення державної незалежності України, завдяки чому наша країна вперше одержала можливість формувати власну аграрну політику відповідно до своїх національних інтересів. Офіційний початок аграрної реформи – прийняття Верховною Радою України 30 січня 1992 Закону України «Про форми власності на землю».

Держава добровільно відмовилася від власності на землю, погодившись на поетапну передачу її переважної частини у власність селян. Етапи проведення аграрної реформи в національному АПК:

1) роздержавлення й передача сільськогосподарських угідь в колективну власність сільськогосподарських підприємств;

2) паювання земель – видавання сертифіката на право на земельний пай всім членам колективного агропідприємства;

3) реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств та формування на їх базі ефективніших структур на основі приватної власності на землю.

Україна володіє 60,3 млн га, що складає близько 6% території Європи. Сьогодні в структурі сільськогосподарських земель України рілля складають 32,7 млн га землі, з них майже 9 млн використовуються як пасовища, сінокоси та інші сільськогосподарські землі. Четверта частина земель сільськогосподарського призначення так і не була розпайована, залишившись на балансі держави. Таким чином у державній та комунальній власності (власність територіальних громад) знаходиться 10,5 млн га сільськогосподарських угідь, що складає 26% від всієї площі, з них 3,2 млн га

– у постійному користуванні державних підприємств, 2,5 млн га – у запасі, а решта – в оренді. (рис. 1.):

Рис. 1. Структура сільськогосподарських земель України, %

Державна підтримка у сфері національного АПК повинна ґрунтуватись на вільному ціноутворенні в поєднанні з державним регулюванням і посилення антимонопольного контролю за цінами на енергоносії, матеріально-технічні ресурси та послуги для національного агровиробника.

8.5. Скасування мораторію на продаж українських земель: ризики, можливості, перспективи.

В Україні 71% землі (42,7 млн га) є територіями сільськогосподарського призначення (25% з них є власністю держави). Проте ми маємо повністю неврегульоване земельне законодавство.

1 січня 2020 року в Україні завершилася дія мораторію на продаж сільськогосподарських земель.

Мораторій – це встановлена законом тимчасова заборона на здійснення купівлі, продажу, відчуження у інший спосіб земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, паїв та земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб. Мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення встановлюється з метою захисту національних інтересів України, продовольчої безпеки держави та прав землевласників.

Мораторій з’явився з прийняттям Земельного кодексу України у 2001 році та був тимчасовою мірою до прийняття відповідного законодавства. Однак надалі він подовжувався ледь не щороку. Суть мораторію полягала в

тому, що маючи у власності сільськогосподарські землі (паї), їх власники могли їх тільки передати в короткострокову чи довгострокову оренду. Незважаючи на те, що мораторій суперечив статтям 14 та 41 Конституції України, які гарантують право власності на землю та право на приватну власність, а також цілій низці норм цивільного законодавства, він проіснував понад 20 років.

31 березня 2020 року Верховна Рада України проголосувала за законопроект № 2178-10 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», яким було знято мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення.

1 липня 2021 року скасовано мораторій (заборону) на продаж аграрної землі, крім земель державної власності.

Вперше за роки незалежності України громадянам надано право напряму між собою укладати договір купівлі-продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що робить їх реальними власниками своєї землі. З 1 липня 2021 року право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення площею до 100 гектарів можуть набувати виключно громадяни України. З 1 липня 2021 року купувати землю зможуть лише фізичні особи. Так триватиме два з половиною роки, до 2024, коли право купувати землю отримають юридичні особи.

Відкриття земельного ринку передбачає, що право власності на земельні сільськогосподарські землі можуть набути громадяни України, вітчизняні компанії, територіальні громади та держава. Що стосується іноземних громадян і осіб без громадянства, то вони мають право володіти земельними ділянками тільки в тому випадку, коли вони її отримали у спадок, але будуть зобов’язані продати угіддя впродовж року.

До 2020 року Україна залишалася єдиною країною Європи, у якій відсутній ринок землі. Чому так?

Зняття мораторію на продаж сільськогосподарської землі, з одного боку, є логічним кроком розвитку українського агропромислового комплексу, що в свою чергу матиме низку переваг для України в цілому:

1. Розвиток кредитування під заставу землі, за рахунок участі іноземців у статутному капіталі українських юридичних компаній.

2. Створення сприятливих умов для іноземних інвестицій.

3. Прозорість у стосунках між громадянами України і владою.

4. Оновлення застарілих технологій та розвиток вітчизняних сільськогосподарських виробників.

5. Посилення привабливості АПК України на світовому ринку.

6. Підвищення цін на земельні ділянки, що вигідно і для виробників і для держави.

За умов мораторію на продаж сільськогосподарських територій, власники землі не мають можливості залучити фінансові ресурси під заставу земельної ділянки задля розвитку аграрного виробництва. Проте у разі зняття мораторію іноземні громадяни отримують можливість купувати земельні ділянки лише через участь у статутному капіталі національних юридичних компаній, які можуть продавати або купувати землі з метою розвитку кредитування під заставу землі.

З метою заохочення іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс України та створення передумов купівлі земель малими фермерськими господарствами, на 2020 рік у бюджеті України було закладено 4,4 мільярда гривень. Український уряд поставив задачу забезпечити фермерам можливість отримували кредити на придбання землі за ставкою не більше 5 % на рік.

Проте питання про зняття мораторію на продаж землі викликало обурення серед суспільства та сільськогосподарських виробників. За результатами соціальних опитувань більшість українців виступають за продовження мораторію на купівлю-продаж українського чорнозему. Так, 60,9% міських жителів і 68,9% сільських проголосували за продовження мораторію. Майже 70% опитаних вважають референдум з питань відкриття ринку землі і зняття мораторію на її продаж необхідними заходами.

Серед можливих ризиків та негативних наслідків відкриття продажу землі в Україні можуть бути такі:

1. Посилення конкуренції з боку іноземних компаній.

2. Загроза зосередження українських земель у невеликої кількості приватних компаній.

3. Ризик падіння виробництва та експорту продукції АПК, втрата робочих місць через викуп земель в українських інвесторів крупними транснаціональними корпораціями.

4. Можливість нецільового й безвідповідального використання землі через недосконалість законодавчої бази.

5. Відсутність гарантії, що скасування мораторію сприятиме виходу з кризи, адже виходу з кризи сприяє зміна структури капіталу, наприклад відкриття нових підприємств, розвиток або модернізація нових сфер господарювання та нових ринків).

Продаж та придбання землі компаніями, кінцеві бенефіціари яких можуть бути іноземці, може спричинити посилення конкуренції. Хоча у законопроекті й передбачено, що у власності однієї особи сукупна площа ділянок не може перевищувати 15 % в одній області та 0,5 % в Україні, а

пріоритет на купівлю землі матиме орендар, у сільськогосподарських виробників все одно виникає обурення. Окрім того, Українська Асоціація фермерів та приватних землевласників не довіряє українському уряду щодо питань підтримки малих фермерських господарств, вважаючи, що в результаті зняття мораторію, землі скупить невелика кількість приватних компаній.

Комітет Верховної Ради України з питань аграрної і земельної політики стверджує, що більше ніж у 90% договорах оренди передбачено право на пріоритетний викуп сільськогосподарських територій для того, хто обробляє цю ділянку. Таким чином, це право є ефективним способом викуповувати землю тим, хто господарює на ній. Власники земель продають сільськогосподарські території передусім тим, з ким вони працювали раніше та від кого вони щороку отримували орендну плату. Окрім того український уряд гарантує відстрочку продажу землі іноземним громадянам на кілька років.

Ще одним важливим фактором, що може негативним чином вплинути на відкриття ринку землі, залишається ситуація на сході України. В нашій державі досі триває війна, а значна частина території України контролюється Російською Федерацією. Зняття мораторію на продаж іноземцям сільськогосподарських земель може призвести до ще більшої окупації українських територій, адже російські підприємці давно мають паспорти країн ЄС, Великої Британії, США та інших. Таким чином привласнення іноземними інвесторами українських сільськогосподарських угідь може стати цілком реальним, про що також свідчить закордонний досвід наших сусідів - країн Прибалтики. Національні виробники не зможуть залишатися активними учасниками ринку та конкурувати з іноземними компаніями.

Питання зняття мораторію на продаж українських чорноземів залишалося не вирішеним в українській політиці вже майже 15 років, а відкриття ринку землі для видачі кредитів – головною вимогою міжнародних кредиторів до української влади. Українські експерти продовжують наголошувати на поетапному відкритті національного ринку землі, тому що в нашій державі досі відсутній аудит земельних ділянок, а також відповідна інфраструктура. У будь якому разі зняття мораторію вимагає від уряду перегляду відповідних законів, що регулюють земельні питання в Україні та ретельного обговорення усіх суперечливих питань законопроекту.

Основні джерела

1. А. А. Ткаченко. Короткий курс економічної теорії: навч. посіб. – Запоріжжя: «Дике Поле», 2000. 584 с.

2. Г. І. Скорик, В. В. Барінов, М. Б. Швецова. Економічна теорія: навч. посіб. Львів. Львівска політехніка, 2014. 187 с.

3. Ткаченко А. А., Толок В. А. Наука сучасної логіки: навч. посіб. – Запоріжжя: «Дике Поле», 1999. 456 с.

4. Базилевич В. Д. Макроекономіка: навч. посіб./В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.

5. Барінов В. В. Державне регулювання економіки: навч. посіб./В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 460 с.

Питання для самоперевірки

1. В чому полягає сутність та специфіка аграрного сектору економіки. Які ще галузі народного господарства існують?

2. Розкрийте економічну сутність аграрних відносин. Перерахуйте усі їх характерні особливості.

3. Розкрийте сутність терміну «галузь». Перерахуйте основні галузі економіки України.

4. Перерахуйте основні відмінності процесу відтворення сільського господарства порівняно з іншими галузями економіки.

5. Дайте визначення терміну «земельна рента». В чому полягає різниця між ним та поняттям «орендна плата»?

6. Які чинники впливають на визначення величини земельної ренти?

7. Що таке диференційна рента?

8. Розкрийте сутність терміну «абсолютна рента».

9. Які причини існування монопольної ренти?

10. Чому ціна землі є категорією ірраціональною? За якою формулою визначається ціна землі.

11. Розкрийте сутність поняття «агропромисловий комплекс». Які галузі включає в себе АПК?

12. В чому полягає реалізація аграрної реформи в національному АПК України?

13. Дайте визначення терміну «мораторій». З якою метою встановлюється мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення?

14. Чому питання про зняття мораторію на продаж землі викликало обурення серед суспільства та сільськогосподарських виробників?

15. Які переваги відкриття ринку землі для України?

Тестові завдання

1. Оберіть вірне визначення терміну «галузь».

а) відокремлення різних видів трудової діяльності в межах світового господарства;

б) сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги;

в) різновид робіт та послуг, в яких бере учать фізичні або юридичні особи;

г) конкретизація, деталізація фаху, набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки в межах спеціальності.

2. Що таке аграрні відносини?

а) вид економічних відносин, які формуються в суспільстві з приводу володіння, використання та розпорядження землею;

б) сфера функціонування продуктивних сил і економічних відносин;

в) сектор ринкової економіки, що охоплює виробництво, переробку, розподіл, зберігання та доставку до споживача сільськогосподарської продукції;

г) плата за користування природними ресурсами.

3. Оберіть характерні особливості аграрних відносин.

а) основний засіб виробництва і предмет праці – капітал;

б) короткий проміжок часу між витратами праці та отриманням готової продукції;

в) земля зношується при використанні;

г) залежність від природно-кліматичних умов;

4. На які дві групи поділяють власників землі, яку використовують у сільськогосподарському виробництві ?

а) ті, що самі здійснюють господарську діяльність, використовуючи власну або найману працю;

б) іноземці;

в) ті, що здають землю в платне користування;

г) правильні відповіді – а) і в).

5. Що з переліченого характеризує аграрні відносини?

а) тісна взаємодія економічних законів із законами природи;

б) великий проміжок часу між витратами праці та отриманням готової продукції;

в) земля не зношується, а за правильного використання її родючість можна підвищити;

г) усі відповіді вірні.

6. Фізична або юридична особа, яка отримує землю у тимчасове платне користування – це:

а) власник;

б) орендар;

в) інвестор;

г) орендодавець.

7. Що з перерахованого НЕ характеризує аграрні відносини?

а) земля не зношується, а її родючість можна підвищити;

б) короткий проміжок часу між витратами праці та отриманням готової продукції;

в) необхідність у створенні страхових фондів;

г) залежність від погодних умов (посуха, град, повені).

8. Плата за користування природними ресурсами має назву:

а) орендна плата;

б) відсотки;

в) паї;

г) економічна рента.

9. Що являє собою земельна рента?

а) дохід, що його отримує власник землі від орендаря землі;

б) платіж, який орендар землі вносить її власнику за користування нею;

в) плата за користування природними ресурсами;

г) податок, який сплачується за користування надрами.

10. Оберіть правильне твердження:

а) праця – ключовий фактор виробництва в сільському господарстві;

б) природна родючість ґрунту – результат впливу на землю людини;

в) земельна рента більш широке поняття, ніж орендна плата;

г) земля – обмежена в просторі, тому її пропозиція є нееластичною.

11. Коли було прийнято аграрну реформу України?

а) 30 січня 1992;
б) 1 липня 2021 року;
в) 31 березня 2020 року;
г) 1 січня 2020 року.

12. Що являє собою диференційна рента?
а) рента, яку сплачують споживачі рідкісних за якістю товарів;
б) рента в добувній промисловості та будівництві;
в) додатковий чистий дохід на родючих ділянках;
г) сплачується за можливість використання землі, незалежно від її якості.

13. Коли було відкрито ринок землі в Україні?
а) 30 січня 1992;
б) 1 липня 2021 року;
в) 31 березня 2020 року;
г) 1 січня 2020 року.

14. Оберіть вірне визначення терміну «абсолютна рента».
а) яка виникає в результаті продажу товарів за ціною, що перевищує витрати на їх виробництво;
б) додатковий чистий дохід на родючих ділянках;
в) рента, що сплачується за можливість використання землі, незалежно від рівня її якості;
г) рента в добувній промисловості та будівництві.

15. Рента, яку сплачують споживачі рідкісних за якістю товарів, що виробляються на землях з винятковими природними умовами (провінція Шампань у Франції, Коктебель – у Криму) – це:
а) монопольна рента;
б) диференційна рента I;
в) диференційна рента II;
г) рента в несільськогосподарських галузях економіки.

16. Як називається рента, що виникає в добувній промисловості та будівництві?
а) монопольна рента;
б) диференційна рента;
в) абсолютна рента;

г) рента в несільськогосподарських галузях економіки.

17. Встановлена законом тимчасова заборона на здійснення купівлі, продажу, відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення має назву:

а) мораторій;

б) аграрна реформа;

в) паювання земель;

г) приватизація.

18. Сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції – це:

а) агропромисловий комплекс;

б) сільське господарство;

в) виробництво засобів виробництва для сільського господарства;

г) рента.

19. В результаті чого держава добровільно відмовилася від власності на землю, погодившись на її передачу у власність селян?

а) відновлення державної незалежності України;

б) аграрна реформа;

в) скасування мораторію;

г) паювання земель.

20. Що таке паювання землі?

а) тимчасова заборона на купівлю, продаж, відчуження землі;

б) видавання сертифіката на право на земельну частку членам колективного аграрного підприємства;

в) передача сільськогосподарських угідь в колективну власність агровиробникам;

г) приватизація землі.